

UNGE LOVBRYTERE – FORSØMTE ELLER FORBRYTERSKE?

AV PROFESSOR KJERSTI ERICSSON

Are juvenile delinquents to be regarded as neglected children or as criminals? Should they be taken care of by child welfare, or should they go to court and be punished for their acts? In post-war Norway, there have been several ideological shifts on this topic. In the forties and early fifties, the climate was optimistic. There was a strong belief in treatment, care, and education. With rising juvenile delinquency in the late fifties and sixties, the optimism waned. The solution to the problem was increasingly sought in criminal justice. The seventies saw a new turn of the ideological tides. The imprisonment of children was now seen as a moral outrage. After a while, this issue crystallized into a debate on whether the age of criminal liability should be raised from fourteen to fifteen years. This debate marked the starting point for transferring the responsibility for youth delinquency from the criminal justice system back into the hands of child welfare and health- and social services.

*Some lasting dilemmas have accompanied these shifts: Is it possible to smoothly combine measures "in the best interest of the child" with effective crime control? When individual preventive considerations in criminal justice gain such force that they conflict strongly with the demand for proportionality between offence and punishment, they become indefensible. And when treatment has to be administered through extensive use of coercion, doubts arise. These dilemmas remain unsolved.**

Fra barnevernets hverdag¹

Det er morgenmøte på et barnevernskontor i Oslo en vinterdag i 1994. Saksbehandler Eva presenterer ei melding som er kommet inn:

Eva: Det er to gutter på 14 og 15 år som er brakt inn med hasj av politiet. De var i besittelse av 0,3 gram hasj og ei hasjpipe. Vi fikk skriftlig melding fra barnevernsvakta. Barnevernsvakta tok kontakt med foreldrene som var svært overrasket. Det ene foreldreparet skulle følge det opp, det andre sto det ikke noe om. Jeg har ikke noen tro på at det er første gang. Vi må få tak i guttas versjon, foreldrenes engasjement, rett og slett markere alvor.

Berit: Jeg blir mer og mer opptatt av foreldres forhold til ungers rus. Jeg tenker på han faren som sitter og ler av oss og kverulerer på antall flasker pr. kveld. Det er jo ikke det som er poenget, poenget er at ungene ruser seg og hvorfor.

* Title in English: *Neglected Children or Criminal Offenders?* Original in Norwegian.

¹ Artikkelen bygger på forskningsprosjektet "Barnevern og samfunnsvern i etterkrigstida", finansiert av Norges Forskningsråd. Mine medarbeidere på prosjektet var Solgunn Eidheim og Guri Larsen. Glimtene fra barnevernets hverdag er hentet fra observasjoner jeg foretok i forbindelse med dette prosjektet.

Erna: Er det grunnlag for å ta kontakt med foreldrene? Da er det en undersøkelse.

Berit: Det er absolutt grunn til å gjøre det, med det misbruket som flourerer, og foreldrene lukker øynene.

Astrid: Så er det spørsmål: har vi tid?

Eva: Vi bør markere alvorret.

Erna: En del barnevernkontor blåser av slike meldinger. De sender en skriftlig orientering tilbake. Vi har ikke hatt så mange sånne saker - vi må ha en ens behandling.

Eva: Jeg ser et godt poeng i at barnevernet tar kontakt, kanskje det setter i gang en prosess. Selv om saken blir henlagt uten tiltak, er det ikke dermed sagt at det ikke har skjedd en prosess.

Erna: For å si det tydelig: Vi synes det er en vits i å snakke med dem, det er et enkelt forebyggende tiltak. En ting er samtale med politiet. Når barnevernet er inne blir det en annen alvorlighetsgrad. Hvis det blir skrelt på virksomheten her, er dette en type saker det vil bli satt spørsmålsteget ved, og som vi kanskje må gjøre sjøl, og.

På et neste morgenmøte har barnevernsarbeiderne fått en ny sak inn på bordet:

Berit: Far Olsen var på dora i morges. Det dreier seg om en 17 år gammel gutt, han bruker hasj, LSD, kokain og crack. Det er nytt og uvanlig med LSD og crack. Han hadde sammenbrudd i host, og ble tvangsinnlagt på psykiatrisk institusjon. Skrev seg ut etter 14 dager. Siden har han vært vært rundt omkring. Romte hjemmefra foreldrene etterlyste han - ville ha han tvangsinnlagt over tid. Han ble funnet utenbys av politiet - en lege erklærte at han var helt grei. Politiet ville ikke prioritere å transportere ham hjem. Far fikk oppringning i går fra politiet om at de hadde han, foreldra hentet ham, han ble med "frivillig". Det var fire voksne som hentet ham - en kan jo spørre hvor frivillig det var. Han har kommet med drapstrusler til far, også via sin lillesoster. Det er redsel i familien rundt gutten. Han er hjemme. Foreldra vil snakke med barnevernet, de vil samarbeide.

Eva: Han må inn på lukket institusjon i dag, mener jeg.

Erna: Tvang eller frivillig tvang?

Eva: Det hjelper godt om han ikke setter seg til motverge og må legges i jern.

Siri: Hva skal til for å bare ta han med seg?

Eva: Et paragraf 4 - 24 - vedtak, vi må ha et tvangsvedtak, det ligger ikke til oss.

Saksbehandlerne bruker dagen på å jobbe med å få innlagt gutten på lukket institusjon. I denne prosessen har de løpende kontakt med guttens foreldre. Eva forklarer moren situasjonen i telefon:

Eva: Vi håper at han får bli på lukket institusjon, men vi har en fylkesnemnd som må godkjenne alt vi gjør. Vi skrev at du ble slått ned og at han er selvdestruktiv - dunket hodet i vegg. Vi håper at vi får skjermet han nå. Vi gjør det vi kan for at han skal få være på institusjonen. Men om vi skriver at han har slått deg eller slått deg ned, jeg tror ikke det står og faller på det i nemnda, det er innen 48 timer, så vi skal ned til nemndas leder i morgen med dette vedtaket. De har ikke glatt-celle på institusjonen, de som har sagt det er feil informert. De har rom, de er ikke polstret. Han får enerom, ligger ikke på noen sal. Han blir i hvert fall holdt unna stoff, de blir veldig sjekket. Det er det sikreste barnevernet har, kan ikke romme uten når han er på tur. Må låse opp mange dører. De er ganske drevne der, og han er ikke den verste de har hatt. Det er det sterkeste vi kan gjøre med han, vi har ikke andre midler - han har ikke gjort noe kriminelt enda. Det er ikke nok til å bli bura inne.

En ny morgen. Det prates uformelt før møtet starter. En ung gutt som barnevernkontoret har hatt kontakt med, står tiltalt for en alvorlig voldsforbrytelse. Saken er omtalt i dagspressa. En avis har en kommentar til saken på lederplass. Før møtet leses lederen høyt. Der står det at barnevernet har sviktet.

Berit: Det er ille alt dette som står om at hjelpeapparatet har sviktet, ikke stilte opp. Melding kom inn i november. Astrid stilte på møte, hun fikk høre at det gikk bedre. Så kom en ny melding. Vi hadde samtale med familien. Det gikk bedre. Skolen sa det var slutt på skulk, han trengte ikke støttekontakt. Men i ettertid, kanskje.... Jeg husker Astrid sa han var så trist og svart i øynene. Han skulle vært i behandling, støttekontakt ville ikke hjulpet.

Tove: Det er lett å være etterpåklok.

Praten går videre i lunsjen. En saksbehandler som for tida har permisjon, Inger, er kommet på besøk:

Inger: Jeg lurar på denne voldsaken. Det er jo kommet fram en del kritikk mot barnevernet. Jeg har lurt på hvordan dere har hatt det med det.

Berit: Alle her vet at vi har vært inne i bildet. Da vi var det, fikk vi høre at det gikk mye bedre. Lærere sier at de gjentatte ganger har bedt barnevernet om hjelp uten å få det.

Inger: Dette synes jeg rammer litt.

Eva: I etterhånd kan en vel si at vi burde fangst opp at det var psykiatri men spørsmål om hvor mye Forsvareren mente at vi etter at han var fengsla skulle få han inn på en barnevernsinstitusjon. Men vi hadde judisielle rapporter om at han var en udetonert bombeingen barnevernsinstitusjoner kan ta det - barnevernet har ikke noe sted han kan sitte i alternativ varetakt.

Disse små glimtene fra barnevernets hverdag illustrerer noen viktige problemstillinger i møtet med unge lovbrøytare. Det handler om grenselandet mellom kontroll og hjelp, mellom barnevern og strafferett. Den første saken, med de to guttene på 14 og 15 år som er tatt av politiet med 0,3 gram hasj, reiser to spørsmål. Det ene handler om *innholdet* i barnevernets oppgave: Skal barnevernet også ha en slags avskrekkende funksjon, som vi ellers tillegger straff og straffetiltak? I samtalen over mener Eva det er viktig å “markere alvorret”, og Erna sier at “En ting er samtale med politiet. Når barnevernet er inne, blir det en annen alvorlighetsgrad”. Det kan virke som om hun mener at barnevernet har en sterkere avskrekkende effekt enn politiet i saker av denne typen. Og vi kan spørre: Skal barnevernet være en utvidelse av strafferettsapparatet, eller skal det fungere etter en helt annen modell vern, behandling, oppdragelse?

Det andre problemstillinga handler om *omfanget* av barnevernets inngripen. Hvor alvorlig må en sak være for at barnevernet skal bry seg? Skal vi i det hele tatt gjøre noe med denne meldinga? spør Erna. Her kan vi spørre, med Stanley Cohen (1985): Hvor stort skal nettet være? Og hvor små skal vi gjøre maskene?

De to siste sakene illustrerer den andre enden av spekteret. Her er det et langt større alvor. Den ene gutten har truet med å begå et alvorlig voldslovbrudd, den andre har gjort det. Og begge er kanskje ulykkelige ungdommer som har det

vondt sjøl. Den første gutten vil ikke innlegges på institusjon, og tas med tvang. Han klaget seinere, gjennom advokaten sin, på vedtaket om tvangsanbringelse. Når det gjelder den andre gutten, anklages barnevernet av presse og forsvarer for ikke å ha grepet kraftig nok inn i tide. Skal barnevernet gripe inn med tvang overfor slike ungdommer, og i tilfelle når? Og skal de gripe inn fordi den unge sjøl har det vondt, eller for å beskytte samfunnet? Er det barnets beste eller samfunnsvernet som bør være det overordnede hensynet?

Så er det spørsmålet om hva slags institusjoner barnevernet skal ha. Eva forsikrer moren til den første gutten om at det er svært vanskelig å rømme fra den institusjonen han blir innlagt på. Men en rømningssikker institusjon gir samtidig assosiasjoner til fengsel. Og Eva må berolige moren med at de ikke har glattcelle der sønnen hennes skal oppholde seg. Den andre gutten, han som begikk det alvorlige voldslovbruddet, havnet i varetektsfengsel. Forsvareren hans syntes det var galt, og ville ha ham plassert hos barnevernet i stedet. Men gutten var blitt beskrevet som eksplosiv i retten, “ingen barnevernsinstitusjoner kan ta det - barnevernet har ikke noe sted han kan sitte i alternativ varetekt”, sier Eva. Barnevernet har imidlertid gang på gang blitt avkrevet alternativer til fengsel for unge lovbrøyttere. Spørsmålet er: Kan barnevernet påta seg så omfattende kontrollfunksjoner som et fengsel uten at barnevernet sjøl blir fengselsaktig?

Slike dilemma møter dagens barnevernsarbeiderne, og de har fulgt barnevernet siden opprettinga av vergerådssystemet, barnevernets forløper, i 1900. Men ikke bare barnevernsarbeidere møter disse problemstillingene. Det gjør også alle andre som har med lovbrøytende barn og unge å gjøre.

Fra barnevern til strafferett

Ser en bakover i historia om hvordan samfunnet har sett på barns og unges kriminalitet, viser det seg at de samme problemstillingene har en tendens til å dukke opp igjen og igjen, i nye former. Det gjelder spørsmål som:

- Hvordan skal unge lovbrøyttere forstås? Er de hjelpeløse produkter av ulykkelige omstendigheter - forsømte barn? Eller er de mennesker som kan velge (mer eller mindre) fritt og dermed må stilles til ansvar for det de gjør - for sine forbrøytterske handlinger? Hvilke tiltak fra samfunnets side bør følge av disse to forståelsesmåtene?

- Hvor går grensen mellom dem som samfunnet bør gripe inn overfor med hjelpe- og kontrolltiltak, og dem som er “vanlige” ungdommer? Bør en forsøke å “nå flest mulig” for å gi dem hjelp i tide, eller bør en prøve å “ramme færrest mulig” med samfunnets reaksjoner?

- Kan en hjelpe med tvang? Eller blir tvangen alltid skalkeskjul for undertrykkende kontrollinteresser?

Slike spørsmål utgjør gjennomgangstemaene i historien om hvordan ungdomskriminaliteten er blitt møtt. I etterkrigstidas Norge har debatten delvis dreid seg

om hvilket *system* som bør ta hånd om unge lovbrøyttere: strafferettssystemet eller barnevernet. Hører de hjemme i strafferettssystemet, så ligger det i kortene at de bør straffes. Hører de hjemme i barnevernet, bør de behandles og oppdras. Skillelinjene har imidlertid ikke alltid vært så enkle. For også strafferettssystemet har hatt visse ambisjoner om å behandle. Og straffetankegangen har gang på gang sneket seg inn i barnevernet. Det var nettopp det straffepreget som hadde festet seg ved vergerådet politikere, myndigheter og fagfolk ville bli kvitt gjennom den nye barnevernsloven av 1953. Barnevernsnemnda burde nå “komme til å stå i folks bevissthet som et *hjelpende og vernende organ*,” understreket Barnevernkomiteen (1951, s. 33).

I bakgrunnen for debatten aner en også ulike tankemodeller, eller forståelsesmåter. Sosiale avvik kan tolkes og møtes på ulike måter. En kan vurdere avviket moralsk, som litt eller svært klanderverdig. Eller en kan anlegge en mer “vitenskapelig” synsvinkel og på objektivt, verdinøytralt vis forsøke å avdekke de bakenforliggende årsakene til avviket og slik finne botemidler. De to perspektivene gir ulike rammer for hvordan en forholder seg til sosiale avvik. I moderne tid har disse to perspektivene: det moralske og det “vitenskapelige” delvis slåss om hegemoniet på dette området. Men de har også eksistert side om side, ja, til og med inngått i en slags symbiose.

Disse to perspektivene knytter seg til hvert sitt store, samfunnsmessige kontrollapparat: strafferettssystemet og helse- og sosialvesenet. Men samfunnsmessige institusjoner er sjelden reindyrkede uttrykk for bestemte perspektiver. De ideologiske moteretningene har da også skiftet, både innenfor rettsapparatet og behandlingsapparatet. Likevel kan det lett oppleves som illegitimt når modellen fra ett sosialt system “invaderer” et annet. Når den individualpreventive tankegangen innafor strafferettsapparatet drives så langt at det bryter sterkt mot kravet om forholdsmessighet mellom handling og reaksjon, blir den vanskelig å forsvare. Når behandling må gjennomføres med utstrakt bruk av tvang, oppstår det også motforestillinger.

Da barnevernsloven av 1953 ble vedtatt, rådde oppdragelses- og behandlingsmodellen grunnen i synet på hvordan unge lovbrøyttere skulle møtes. Barnevernet skulle ta seg av de yngste, arbeidsskolen for unge lovbrøyttere de litt eldre. “I de aller fleste tilfelle må det antas at de hjelpeåtgjerder barnevernsnemndene rår over vil føre til bedre resultater for de tilpasningsvanskelige unge enn politibehandling og straffeforfølgning,” mente Barnevernkomiteen (Innst. O. XVII 1953, s. 25)

En optimistisk tone rådet. De nye barnevernsnemndene skulle klare brasene. Både de aller yngste og de litt eldre ungdommene som havnet i kriminalitet, skulle møtes med andre tiltak enn straff. I 1951 ble Arbeidsskolen for unge lovbrøyttere over 18 år åpnet. I Odelstingsproposisjon nr. 28 (1951) om loven heter det at “arbeidsskolen er et utslag av et nytt syn på samfunnets behandling av ungdomskriminaliteten”. Det er ikke straffen som er det primære, men å for-

bedre den enkelte: "Gjennom opplæring og oppbygning av fastere karakteregenskaper hos den unge vil man søke å dyktiggjøre ham for nyttig arbeid og skape sosial samfølelse hos ham, slik at sjansen for tilbakefall til forbryterske handlinger blir mindre." Men dersom oppdragelsen og opplæringa i arbeidsskolen skal ha noen mening, må den ha en viss varighet. For å kunne løse oppgaven sin må skolen arbeide etter et visst opplærings- og oppdragsprogram, og "all psykologisk og pedagogisk erfaring viser at et slikt program krever en ikke altfor kort tid til sin gjennomføring". Elevene må "ha et visst lengre perspektiv over sitt liv". Både den pedagogiske påvirkningen og opplæringa krever dette. Særlig for yrkesopplæringa "vil det være skjebnesvangert om en ikke kan regne med en tid av en viss varighet. Det hele vil ellers lett få et preg av tilfeldighet og dilettereri" (s. 1 -3). Lengstetida for opphold i arbeidsskolen var fastsatt til 2 år. Men Fengselsstyret kunne bestemme at en elev skulle holdes tilbake i inntil ett år ut over 2-årsfristen.

Barnevern for de yngste, arbeidsskole for de litt eldre. Ikke fengsel og straff, men vern og oppdragelse, både i barnevernets og strafferettssystemets regi. Men allerede på slutten av 50-tallet begynte tonen å bli en annen. Optimismen var ikke lenger den samme. Hva hadde skjedd i mellomtida? For det første hadde barne- og ungdomskriminaliteten skutt i været. For det andre hadde det vist seg at de "hjelpeåtgjerdene" barnevernet skulle takle de unge lovbrysterne med, for en stor del bare eksisterte på papiret. Og for det tredje var ikke arbeidsskolen noen stor suksess.

Arbeidsskolen fikk ganske snart et dårlig omdømme på grunn av alle rømnin-gene og forbrytelsene som elevene foretok mens de var på institusjonen. Behandlingstida var svært lang, og varetekt kom ikke til fratrekk. I 1963 ga byråsjef Helge Røstad et eksempel på hvordan arbeidsskolen kunne virke: En ung lovbryster var i underretten dømt til arbeidsskole. Han anket dommen. Høyesterett tok anken til følge og fastsatte en ubetinget fengselsstraff på 10 måneder, med fullt fradrag for varetekt i 136 dager. Hadde den opprinnelige arbeids-skoledommen blitt stående, hadde gutten måttet sitte i minst ett år, høyst to år (anbringelsen var tidsubestemt) i stedet for ti måneder, og han hadde ikke fått fradrag for tida han hadde sittet i varetekt. Ved å bli dømt til vanlig fengsel i stedet for arbeidsskole, fikk han også mulighet for løslatelse på prøve etter å ha sonet 2/3 av dommen (iberegnet tida i varetekt). Resultatet ble at gutten ble løslatt etter vel to måneder i fengsel. Ikke rart at mange opplevde en arbeids-skoledom som ekstremt urettferdig.

Mange etterlyste det de kalte en "the missing link" mellom "alt" - langvarig anstaltanbringelse - og det som ble oppfattet som "ingenting" - påtaleunntatelse og overføring til barnevernet. Og noen mente også at tida var inne til å skape reiner linjer i forholdet til unge lovbrystere: Det burde skilles klarere mellom straff og behandling.

I 1963 kom Straffelovrådet med et forslag om en ny lov om strafferettslige

reaksjoner mot unge lovbrøttere. Den av mange etterlyste “missing link” mellom “alt” og “ingenting” ble skaffet til veie. Straffelovrådet mente nemlig også at det manglet et ledd mellom betingede reaksjoner på den ene sida og innsetting i ordinære fengsler eller langvarig anbringelse i spesialanstalt for unge lovbrøttere på den andre sida. Rådet foreslo derfor at det ble innført en ny reaksjonsform - “ungdomsarrest”. Siktemålet med den nye reaksjonsformen var “å gi de unge og almenheten for øvrig et klart inntrykk av at man ikke uten videre kan sette seg ut over rettsordenens regler, at samfunnet reagerer mot borgerens lovbrudd” (Røstad 1963). Bruk av ungdomsarrest kunne også være en vekker for den unge lovbrøtteren og få ham til å innse de farene en fortsatt kriminalitet førte med seg for framtida hans. Rådet antok “at reaksjonen ofte vil bli brukt ut fra generalpreventive synspunkter, og dette tilsier at reaksjonen gis karakter av straff” (Røstad 1963). Straffen skulle brukes mot lovbrøttere under 21 år, og sones i egne anstalter eller særavdelinger i andre anstalter. Varigheten skulle være 60 dager. Det var ideen om å gi de unge “a short, sharp shock” som hadde slått rot, også i norsk jord.

Rådet foreslo videre at arbeidsskolebehandling ble gjort om til en strafform under navnet “ungdomsfengsel”. Ved innsetting i ungdomsfengsel skulle en kunne ta hensyn til den tida den unge hadde sittet i varetekt. De innsatte kunne løslates på et tidligere tidspunkt enn arbeidsskoleordningen ga adgang til. Lengstetida ble fortsatt satt til to år, men regelen om at oppholdet kunne forlenges ut over to-årsgrensa ble foreslått fjernet. Reglene for ungdomsfengslet ble altså gjort mer like reglene for vanlig fengselsopphold for at reaksjonen ikke skulle bryte like sterkt mot rettferdshensyn som arbeidsskolen hadde gjort.

Under trykket av den voksende kriminaliteten, barnevernets manglende ressurser og arbeidsskolens fiasko, hadde altså den ideologiske vinden snudd. Den strafferettslige modellen kom igjen på offensiven. Riktignok var verken ungdomsfengslet og ungdomsarresten (den siste tok aldri spranget fra papiret til praksis) helt alminnelige strafformer, de var spesialstraffer for ungdom. Men de bygde på en klarere strafferettslig ideologi enn det arbeidsskolen hadde gjort. I tillegg til den nye loven var det også en spontan tendens til at strafferettssystemet “tok tilbake” de unge lovbrøtterne som barnevernet ikke maktet å gjøre noe med. Professor Anders Bratholm pekte i 1965 på at en slags “missing link” hadde kommet inn bakdøra ved at varetekt ble brukt som et middel til å gi unge lovbrøttere en skikkelig lærepenge (Rundebordskonferanse, *Norges barnevern* 1965).

Fra strafferett til barnevern

I første halvdel av 70-tallet kom et nytt klimaskifte. Temaet “barn i fengsel” ble satt på dagsorden. På dette tidspunktet hadde måten samfunnet møtte unge lovbrøttere på, blitt mer strafferettslig enn det hadde vært på lenge. Justisminister Inger Louise Valle holdt foredrag i Advokatforeningen og kalte situasjonen

for "en skam". Her var hun på linje med både Advokatforeningen, Dommerforeningen og Politiembetsmennenes forening. Alle så det som et alvorlig problem at barn og unge som burde vært barnevernets ansvar, i stedet havnet i fengsel. "Det er vanskelig å se dette annet enn som en svikt og en urett mot barn og ungdom som sosialt sett er svake," sa Dommerforeningen (brev av 22. oktober 1973). Mens bekymringene et tiår før dreide seg om hva *barn gjorde*, dreier de seg nå om *hva som blir gjort med barn*.

Debatten om barn i fengsel utkrystalliserte seg etter hvert til en debatt om den kriminelle lavalder. Myndighetenes holdning var imidlertid at lavalderen ikke kunne heves uten at en skaffet til veie *alternativer* til fengsel i barnevernets regi.

Hvordan er det mulig å erstatte fengsel med barnevernstiltak? Er ikke fengsel og barnevern to ulike systemer med helt forskjellige mål? I den såkalte "Kriminalmeldinga", Stortingsmelding nr. 104 (1977-78) *Om kriminalpolitikken* drøfter regjeringa dette problemet, og finner en løsning:

"Etter formuleringene i barnevernslovens paragraf 16 og 17, sammenholdt med lovens forarbeider, gir barnevernsloven antakelig ikke hjemmel for å sette i verk restriktive tiltak begrunnet med samfunnets interesse i å beskytte seg mot vedkommendes kriminalitet. En annen sak er at tiltak som iverksettes 'til barnets beste', jfr. Barnevernslovens paragraf 17, annet ledd, samtidig kan ha en kriminalitetshindrende effekt" (s. 100)

På denne måten prøvde regjeringa både å tilfredsstille dem som var kritiske til å gi barnevernet "kamouflerte strafferettslige funksjoner" og samtidig åpne for at barnevernet kunne overta kontrollen av unge lovbrøyttere. Barnevernet kunne riktig nok ikke plassere barn og unge bak stengte dører med den begrunnelsen at lovbruddene deres var en plage for samfunnet. Men dersom det kunne hevdes at plasseringa var "barnets beste", ville ingen beklage at den i tillegg satte en stopper for lovbruddene, i hvert fall midlertidig. Kriminalitetskontroll ble slik en slags positiv bivirkning.

Med debatten om den kriminelle lavalder begynte den lange veien tilbake til vern og behandling som hovedmodell for hvordan de yngste lovbrøytterne skulle møtes. Det måtte finnes alternativer til de strafferettslige institusjonene og reaksjonene, i barnevernets regi. Barnevernet måtte bygges ut så det ble i stand til å "ta tilbake" de unge lovbrøytterne strafferettssystemet hadde tatt fra dem på 60-tallet. Den virkelige bevegelsen på dette området startet i og med det såkalte Buskerudprosjektet, som ble satt i gang i etterkant av stortingsdebatten om heving av den kriminelle lavalder i 1978. Det ble ingen heving, men det ble satt i gang et forsøksprosjekt med navnet "Alternativ til fengsel" i Buskerud. Mange forskjellige tiltak ble utprøvd, blant dem det første forsøket med konfliktråd, som ble startet opp i 1981. Buskerudprosjektet bidro med en modell og med en hardt tiltrent optimisme om at det lot seg gjøre å finne alternativer til de strafferettslige kontrolltiltakene i barnevernets regi. Siden kom offentlige handlingsplaner, en tre-årig storsatsing på barnevernet og ny barnevernslov på 90-tallet.

Da regjeringa i 1989 gikk inn for å sette i verk heving av den kriminelle lavalder til 15 år, var planene om en ny barnevernslov et viktig ledd i argumentasjonen for hvorfor det nå var forsvarlig å gå til dette skrittet. Det nye forslaget til barnevernslov hadde regler som skulle gjøre det mulig å tvangsplassere unge under 18 år på institusjon inntil 12 måneder. Under stortingsbehandlingen av loven i 1992 ble det imidlertid vedtatt at lengstetida i “særlige tilfelle” skulle kunne være 2 år. Plasseringa må være “til barnets beste”.

Den gamle barnevernsloven av 1953 hadde ingen bestemmelser som hjemlet tvangsplassering på institusjon på grunn av atferdsvansker. Dette betyr på ingen måte at ikke mange “problembarn” opplevde lange, ufrivillige opphold på institusjon i den perioden som 1953-loven gjaldt. Loven var upresis, og barnevernet og andre offentlige myndigheter brukte sitt eget skjønn. De paragrafene i 1992-loven som hjemler tvangsplassering kan sies å være en forbedring, sett fra et rettsikkerhetssynspunkt. Samtidig er det rimelig å se bestemmelsene i den nye barnevernsloven som et ledd i en prosess der barnevernet “får tilbake” ungdommer som strafferettssystemet i en periode overtok. Og lengstetida, 2, år, er den samme som arbeidsskolen i sin tid opererte med, sjøl om arbeidsskoleopphold kunne forlenges ytterligere “i spesielle tilfeller”.

Gamle dilemma på nytt

Er vi tilbake der vi startet? Har oppdrags- og behandlingsmodellen nok en gang frambrakt en lov som hjemler lange tvangsopphold på institusjon for lovbrøytende barn og unge? Å påstå at pendelen rett og slett har svingt tilbake til utgangspunktet, ville være en grov overforenkling. Ikke desto mindre står vi fortsatt overfor noen av de samme dilemmaene som de optimistiske pionerene på 50-tallet.

I dag har noen barnevernsinstitusjoner svært strenge og detaljerte sikkerhetsrutiner på sine lukkede avdelinger. Et eksempel er Barnevernets ungdomssenter (BUS) i Oslo, en såkalt krise- og utredningsinstitusjon, beregnet på korttidsopphold (noen uker eller måneder).

I reglene for hvordan inntak av nye ungdommer skal gjennomføres, står det blant annet:

“Ved inntak skal 2 personer være til stede. Minst én fast ansatt. HUSK AT INNTAKET SOM REGEL ER EKKELT PINLIG FOR UNGDOMMEN !

Etter at man har hilst på ungdommen, og gjort ungdommen kjent med hva som skjer under inntaket, gjøres følgende:

Ungdommen pusser tennene

- Sjekk hår, ører, tær, under armene

- Se over naken kropp (Adam & Eva)

- NB! Følg nøye med hendene hele tiden.

- Ungdommen skal ikke være alene eller ute av øye før de er “netto”, og alle personlige eiendeler er ute av badet/docn.

- Når ungdommen har dusjet, går man inn med tøy og ser at de kler på seg.

- Oppfordre ungdommen til å ta urinprøve/legesjekk.
- I den grad ungdommen har vært alene på ett av isolatrommene før dusj o.l., skal han/hun om mulig benytte det andre rommet etterpå.
 - Hvis ungdommen ikke er ruset kan han/hun følges ut i avdelingen.
- Utredningsungdommer skal ha inntakssamtale med særkontakt (evnt. annen miljøarbeider) + utredningsgruppa.
- Ungdom på skjerming får informasjon av miljøarbeider om regler/ rutiner, og blir vist rundt på huset
 - Gjennomgang av ungdommens tøy og personlige eiendeler:
 - Sjekk alt tøyet. Husk lommer, fôr, sømmer
 - Sjekk personlige eiendeler. Husk sminke, kassetter, penner o.l.
 - Beslaglegg: belter lightere, dopreklame, sprayflasker, etterbarberingsvann, parfyme, sminkespeil, neglelakk/- fjerner, våpen og alt som kan brukes som våpen, rusmidler + "utstyr" legges i gul kasse på vaktrommet." (Fra BUS' reglement, 1994)

Beskrivelsen av denne prosedyren bringer uvegerlig tankene til den amerikanske sosiologen Goffmans (1970) skildring av "krenkelsesprosessen" i totale institusjoner. Goffman skildrer denne prosessen som et rituale der den nyankomne innlagte blir fratatt alle støttepunkter for sin tidligere personlighet, og der underkastelsen under institusjonens regime blir markert. Også i forbindelse med besøk legges det stor vekt på sikkerhet. Følgende regler gjelder for gjennomføring av besøk på BUS:

- Besøksrommet gjøres klart på forhånd.
- Besøkene tilbys kaffe, saft, juice etc.
- Besøkende skal henge av seg yttertøy og vesker o.l. i yttergangen.
 - Pakker, poser, planter og jord, brev o.l. som besøkende har med til ungdommen skal umiddelbart leveres til en miljøarbeider slik at vedkommende kan gå gjennom dette nøye.
 - NB! Hjemmelagede eller åpnede matvarer er ikke tillatt, kan vurderes når det gjelder familie.
- Ungdommen og besøkende går umiddelbart til besøksrommet. Miljøarbeider skal ha oversikt over besøket.
- Miljøarbeideren skal følge nøye med under besøket. Besøksrommet skal ikke forlates og miljøarbeideren skal ikke lese aviser, blader o.l. Ved behov for assistanse er telefonnr. til vaktrommet 112.
 - Ungdommer kan ha besøk alene med: advokat, prest, tilsynskomite, saksbehandler, støttekontakt, politi eller andre som har offentlig "yrkesmessig" tilknytning til ungdommen.
 - Besøkstiden er i utgangspunktet 1 time. Dette kan vurderes.
- Besøkende skal benytte miljøarbeidernes toalett, og låses ut inn av dette. Toalettet sjekkes etterpå.
- Overlevering av ulovlige gjenstander som våpen, rusmidler skal ikke forekomme.
- Vold eller trusler om vold er ikke tillatt.
- Hva er tillatt i samtaler o.l. ? Åpent punkt.
 - Besøket avbrytes hvis reglene for besøk ikke følges (Fra BUS' reglement, 1994)

BUS er svært godt bemannet, med et velkvalifisert personale med en klar ideologi som går ut på å ivareta ungdommenes beste. Men det er klart at kontroll og sikkerhet preger mye av det daglige arbeidet. Den nitide kontrollen henger i stor

grad sammen med ønsket om å hindre stoff i å komme innfor institusjonens vegger. Det er vanskelig å tenke seg at de omfattende sikkerhets- og kontrolloppgavene som hviler på de BUS-ansatte kan unngå å sette sitt preg på forholdet deres til ungdommene og institusjonens indre liv.

Institusjonen gir også mulighet for skjerming og kriseplassering av ungdom. Kriseplasser tas i bruk når det har oppstått en krise i hjemmet eller i et tiltak der ungdommen er plassert i institusjonens regi. Den formelle målsettinga med skjerming er å beholde en ungdom i lukket avdeling slik at han/hun "kan få en tenkepause". Slike "tenkepauser" trenges når ungdommene rømmer fra et tiltak, eller når en ungdom oppfører seg "så truende at det eneste alternativet ville ha vært å sitte i glattcelle noen timer". Det korte oppholdet på BUS skal gi det kommunale barnevernet mulighet til å finne en løsning på konflikten eller problemene som er oppstått. Opprinnelig var det meningen at skjerming skulle ha en varighet fra to til fire dager. Men dette har vist seg vanskelig å overholde, skriver Nicole Hennem:

"Etterhvert har imidlertid skjerming utviklet seg til å kunne vare i fire uker. Det har ført til at de ansatte på akuten synes at skjerming dreier seg mer om å 'beskytte samfunnet mot ungdommen' eller 'få dem vekk fra gaten' enn å ta vare på ungdommene. For å bote på det har utredningssiden krevd at henvendelsesinstanser finansierer en delvis utredning av barna som kommer inn på skjerming for mer enn fire dager. Plassene heter nå 'skjerming med delvis utredning'. 'Skjerming skal ikke være alternativ til soning.' Det er her viktig å poengtere utredningens legitimerende funksjon ved å omgjøre skjermingsplasser til noe annet enn varetektsplasser. Dette er i tråd med betingelsen som kreves av institusjoner som søker dispensasjon for å bli lukket: de skal være del av en tiltakskjede. Dette betyr at etter oppholdet skal ungdommen fortsatt ha et omsorgstilbud i regi av barnevernet. Å ha ungdommen på skjerming i fire uker og å sende dem 'til ikke noe', 'til gaten', bryter med forutsetningen. Bruk av tvang i den sammenheng vil mange anse som tviilsomt" (1993, s. 16).

Her blir, ifølge Hennem, "utredning" en legitimering for tvangsopphold som først og fremst tjener som kontroll. Det er særlig ungdom som "bare" er kriminelle, men ikke rusmisbrukere, dette er aktuelt overfor. Behandlingstilbudet for disse ungdommene er dårlig utbygd, og dette har ført til at ungdommene blir plassert i kortvarige tiltak (for eksempel 4 - 5 uker langt unna Oslo) eller sendt hjem igjen. Når oppholdet på BUS ikke leder videre til noe annet, får tvangsoppløsninga et annet meningsinnhold, konkluderer Hennem:

"Faktoren som framfor alt kan legitimere BUSs fengselsliknende trekk er at institusjonen kun er en del av en tiltakskjede. Utredningen og det derav følgende tiltaket er det viktigste. Et fengselsopphold oppleves som meningsløst da det ofte fører til nedbryting av fangen og til et vanskeligere liv etter endt soning. En av betingelsene for at et opphold på BUS skal kunne være annerledes enn et opphold i fengslet, er at det munner ut i et tiltak. Tiltaket skal være et ledd i en gradvis rehabilitering av den ungdommen det gjelder. Det er blitt nevnt i rapporten at utgangen av et opphold på BUS for ungdommer med kriminalitet og vold som hovedproblematikk ofte synes å munne ut i uholdbare løsninger. Grunnen til dette er at i forhold til en stor del av prosjektets målgruppe og i forhold til institusjonens nåværende

klientell, ungdommer på 14-15 år med kriminell bakgrunn og sterk asosialitet, ofte kombinert med utenlandsk bakgrunn, er tiltakene ikke-eksisterende eller preget av å være kriseløsninger. Dette er det samme som å si at BUS som ledd i en tiltakskjede for denne typen ungdommer ikke fungerer, og oppholdet på BUS får da mer en varetektsfunksjon. Dette understrekes ytterligere ved at BUS i økende grad har blitt benyttet som første tiltak for denne typen ungdommer, noe som ikke er i samsvar med institusjonens intensjon" (s. 48).

Tvangsoppholdet på BUS skal egentlig være ledd i en langsiktig plan for å hjelpe et ungt menneske til å få orden på livet sitt. Men for noen ser det ut til at oppholdet snarere tjener som midlertidig renovasjon - "få dem vekk fra gata" - eller kanskje som "a short, sharp shock" i barnevernets regi?

BUS ligger i øyeblikket (februar 1999) i strid med Fylkesmannen for Oslo og Akershus, som har pålagt den å slutte med rutinemessig ransaking av ungdommene som kommer dit. Det er bare lov med kroppsvistasjon når det foreligger konkret mistanke om oppbevaring av rusmidler eller farlige gjenstander, sier Fylkesmannen. Institusjonen protesterer, og hevder at det er umulig å drive arbeidet med de innskrenkningene i retten til kroppsvistasjon som Fylkesmannens pålegg medfører. Denne institusjonen er ikke den eneste som opplever slike problemer. Og det handler om mer generelle dilemma:

Vi ønsker ikke barn i fengsel. Men vi ønsker heller ikke at barn ukontrollert skal kunne begå lovbrudd eller plage sine omgivelser med andre former for alvorlig problematferd. Den løsningen som "Kriminalmeldinga" fra 1978 gikk inn for, var denne: Tvang kan brukes når det er "til barnets beste". Når tvangen i tillegg beskytter samfunnet mot barnets lovbrudende atferd, må det ses på som en heldig bivirkning. Det er denne løsningen som er grunnlaget for barnevernsloven av 1992, og som utgjør den rammen barnevernsarbeiderne tolker sine handlinger innenfor.

Men hvor mye tvang kan vi bruke og samtidig hevde at det er til barnets beste? Når slutter de heldige bivirkningene å være bivirkninger, og forvandler seg til hovedmål? På hvilket punkt eksploderer oppdrags- og behandlingsmodellen i en ny debatt om "kamouflerte strafferettslige funksjoner"? Gamle dilemma er høyst levende. Og dersom de beveger seg mot en løsning, er det med kilpaddefart.

LITTERATUR:

- Cohen, Stanley (1985) *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification*. Cambridge: Polity Press.
- Ericsson, Kjersti (1996) *Forsømte eller forbyterske? Barnevern og kriminalitetskontroll i etterkrigstida*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Goffman, Erving (1961) *Asylums*. New York: Anchor Books, Doubleday & Company Inc.
- Hennum, Nicole (1993) *Det organiserte nederlaget*. Oslo: Barnevernets utviklingssenter. Rapport nr. 1.
- Innstilling I av nov. 1951 fra Barnevernkomiteen.*
- Innstilling O XVII 1953.*

Ot.prp. nr 28 (1951) *Om endringer i lov av 1. juni 1928 om oppdragende behandling av unge lovbrøtere.*

"Rundeboardskonferanse på det 22. norske barnevernsmøtet i Stavanger." *Norges barnevern* nr 5 1965.

Røstad, Helge (1963) "Ungdomskriminaliteten og samfunnets reaksjoner. Straffelovrådets innstilling." *Norges barnevern* nr 5-6.

Stortingsmelding nr 104 (1977-78) *Om kriminalpolitikken.*

Adresse: Institutt for kriminologi

Postboks 6706 St. Olavs plass

N-0130 Oslo

E-post: kjersti.ericsson@jus.uio.no